

ЛОШИТЕ ПОМИСЛИ СА ПО-ЛОШИ ОТ БОЛЕСТ (КЪМ АНАЛИЗА НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ ТЕКСТОВЕ)

ЕЛКА МИРЧЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
elka_mircheva@ibl.bas.bg

В статията се дискутират проблеми на анализа на средновековни славянски текстове, който зависи от множество фактори. В случая на анализ са подложени примери за болести от *Диалозите* на папа Григорий Велики, които в съществуващите изследвания са интерпретирани като психически заболявания. Направеният анализ и привеждането на съчинения на раннохристиянски богослови сочи, че сред тях има примери, свидетелстващи не за заболяване, а за въздействието на лошите помисли върху човека, което води до недопустимо и осъдително поведение, което е по-страшно от болест.

Ключови думи: средновековни славянски текстове; медицинска терминология; папа Григорий Велики *Диалози*

BAD THOUGHTS ARE WORSE THAN ILLNESS (TO THE ANALYSIS OF MEDIEVAL TEXTS)

ELKA MIRCHEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCE
elka_mircheva@ibl.bas.bg

The paper addresses some issues in the analysis of medieval Slavic texts which stem from its dependence on a multitude of factors. The subject of analysis are examples of illnesses in Pope Gregory the Great's *Dialogues*, which have so far been interpreted as cases of psychological conditions. The analysis offered by the author and the illustrations from works by early theologians point to the fact that some of these occurrences are not evidence of disease but the impact of bad thoughts. Their influence results in unacceptable reprehensible behaviour, one that is worse than illness.

Keywords: medieval Slavic texts, historical lexicology, medical terminology, Pope Gregory the Great's *Dialogues*

Сред основните задачи на историческата лексикология е изучаването на значението на думата. Това е един от най-сложните проблеми езикознанието. В историческата семантика е известно само означаващото (думата), а означаемото (значението) трябва да се определи (Марти/Marti 1994). Важен фактор за дефиниране на значението е контекстът. Сериозна е опасността изследователят да „модернизира“ значението на старобългарската дума и да припише днешните реалности като характерни за българския език отпреди повече от едно хилядолетие. С конкретни примери за това предупреждава Р. М. Цейтлин. Колкото по-древни са изучаваните факти, толкова по-голям кръг косвени източници трябва да бъдат взети предвид. Изследователката посочва, че за правилното интерпретиране на слово например трябва да се изучи понятието *логос* в античната философия (Цейтлин/Tseytlin 1980).

Отчитайки това важно за историческата лексикология заключение, в настоящата публикация ще се спра и на определени неточности в подялбата на старобългарската лексика на лексикосемантични групи, които произтичат от недостатъчното познаване на християнската нравствено-аскетическа и екзегетическа литература и от несъобразяването на съвременната лексиколожка интерпретация със светогледа на средновековния човек.

Това проучване се основава на материал от *Римския патерик* и се опира на ценното изследване на Мария Тихова и Елена Иванова „Римският патерик като извор на историята на медицинските знания“, публикувано във връзка с подновеното през последното десетилетие на миналия век от проф. Екхард Вайер издание на Великите Макариеви чети-миней (томове за месец март) (Тихова, Иванова/Tihova, Ivanova 2006).

В обемната студия на двете авторки е събран, класифициран и изследван обилният материал от *Римския патерик*, в който са разказани множество случаи на чудотворни изцеления на широка палитра от болести. Разбира се, те са дело на свети мъже, заслужили лечителския си дар с благочестие и праведен живот. За тези подвизи св. Григорий Двоеслов разказва на дякона Петър в своите *Диалози*.

Преводите на *Диалозите* на папа Григорий Велики

В славянската книжнина *Диалозите* навлизат в твърде ранна епоха. Славянският превод на съчинението на папа Григорий е свързан с България, където *Диалозите* са преведени три пъти¹. Първият превод е дело на Преславския книжовен център и е известен в две версии (според изданието на Кр. Диди А1 – кратка, и А2 – пълна) (Дидди/Diddi 2001). Вторият превод е търновски от XIV в.² През XIV в. е направен и частичен превод на 30 глави от *Римския патерик*, които са включени в среднобългарския превод на *Пандектите на Никон Черногорец*. Версия А1 на старобългарския превод е засвидетелствана само в два ръкописа – Sin³ 265 от XVI в. и

Uv 202 от XVII в. (Дидди/Diddi 2001: II)⁴. Версия A2 е запазена в многобройни ръкописи. Нейни представители са Pog. 909 от XVI в., Sin 992=VMĚ⁵, Ćud 233 от XVII в. (Дидди/Diddi 2001: III)⁶. Кр. Диди смята за първична и пълна версия A2, от която по-късно е направен съкратен вариант – версия A1. В нея е съкратена половината от обема на съчинението на Григорий Велики, като не само липсват глави, но и по отношение на включените в A2 текстове има съкращения. В монографията си Диди издава пълния старобългарски вариант A2. За вариант A1 може да се съди по лексикалните разночетения, които авторът привежда под линия (Дидди/ Diddi 2001).

Имах възможност на няколко пъти да заявя мнението си по въпроса за старобългарския превод на *Диалозите* на папа Григорий Велики, което най-подробно е отразено в статията „Още един път за старобългарските преводи и версии на *Диалозите* на папа Григорий Велики“ (Мирчева/Mircheva 2022). Тук накратко ще обобща основните изводи от изследването.

Според мен първоначално е бил направен превод на кратък вариант на съчинението на Григорий Велики и това е версия A1. В по-късен етап от развоя на книжовния език, както посочва Кр. Диди, възниква цар-Симеоновската редакция на текста и това е версия A2, която е пълна и определено по-нова в лексикално отношение (Дидди/Diddi 2001: XIII). Така по мое мнение първоначалният вариант A1 е частичен и по-архаичен. В по-късен период е преведена и другата половина от текста. При тази добавка текстът на вече преведените в A1 части е претърпял лексикална редакция (Мирчева/Mircheva 2022).

В това проучване използвам примери от старобългарския превод на *Диалозите* (тип A2) по препис Pog. 909 от XVI в. по изданието на Кр. Диди (Дидди/Diddi 2001).

Споменатото по-горе изследване на М. Тихова и Е. Иванова се опира също на старобългарския превод (тип A2), който попада почти без изменения във Великите Макариеви чети-минеи под дата 12 март, памет на св. Григорий Двоеслов.

За болести и тяхното изцеление се говори основно в Книга II (разкази за живота и чудесата на св. Бенедикт Нурсийски) и в Книга III (патерични разкази за св. Павлин Нолонски) от *Римския патерик*. Тези болести са поделени от двете авторки в 6 групи: 1. Психически; 2. Вътрешни; 3. Онкологични; 4. Нервни (по-скоро става дума за неврологични заболявания); 5. Инфекциозни; 6. Вродени. Освен това са извлечени примери за състояния на кома/клинична смърт, за провеждане на лекарски консилиум, терапия и балнеолечение. Целият обилен материал е систематизиран в 10 таблици (Тихова, Иванова/Tihova, Ivanova 2006: 228–244).

Предлаганото тук проучване е насочено към групата на психическите заболявания и цели да представи малко по-различна гледна точка, опираща се на ясно очертаваната разлика между действително болестно състоя-

ние и осъдителното човешко поведение, дължащо се на лоши помисли, довели до неприемливи действия. Дълга да подчертая, че всички примери от следващото изложение са интерпретирани от Тихова и Иванова като психически болести.

Без съмнение, за вярващия средновековен човек и болестите, и лошите помисли са замислени от дявола. Темата е особено важна за монашеството, защото отречките се от света и посветилите се на Господа са основна мишена за изкушенията на сатаната. И съвсем естествено тази тема присъства в един от жанровете, предназначени основно за монашеските братства – патеричната литература.

За двете авторки определящо за причисляването на някои болестни състояния към групата на психическите болести е решаващото участие в тяхната поява на вѣсъ, който може да бъде вѣсъ нечистѣ, вѣсъ грьдѣстѣнзи, вѣсъ оуныниа. Синонимно с тях се редуват употреби като диваволѣ, нечистѣ доухѣ, доухѣ лѣкавѣ. Обладаният съответно е вѣсынѣ или вѣсноули са. За средновековния човек вѣсъ е невидим зъл дух или невидимо зло същество, което обсебва, мъчи, разтърсва човека, кара го да крещи неистово (Тихова, Иванова/Tihova, Ivanova 2006: 246–247).

Дали обаче във всички случаи, изнесени в таблицата на психическите заболявания, става дума наистина за болест и може ли изнесенният материал да получи различна интерпретация?

По-внимателното вглеждане в примерите на Тихова и Иванова за психически болести открива ясни различия, на които ще обърна внимание, но преди това е необходимо да се кажат няколко думи за лошите помисли, които злите сили могат да вселят в душите на хората. Това извежда въпросните примери извън лексикосемантичната група на психическите заболявания. Формулирането на лошите помисли е свързано със съчинения на богослови, които произлизат основно от монашеските среди, като между източната и западната християнска традиция в това отношение се наблюдават определени различия.

Формиране на концепцията за лошите помисли в източната християнска традиция

След многобройните съчинения на античната философска мисъл, която активно се занимава с природата на чувствата и емоциите, към тази тема се насочват и раннохристиянските теолози. Един от първите, които се обръщат към тази тема, е Евагрий Понтийски през IV в. Той създава съчинението Λόγος πρακτικός, ἢ Μοναχός (CPG 2430). Според авторитетния справочник *Православная энциклопедия* в огромния свод от съчинения на византийската книжнина на Ж.-П. Мин Patrologia graeca е включен непълен текст на това съчинение (PG 40: 1236–1244 (гл. 63–71); PG 40: 1272–1276 (гл. 6–14) (ПЭ/РЕ 16 2007), в което се заключава, че демоните се бо-

рят сами срещу отшелниците. А срещу онези, които търсят добродетел в манастирите и братствата, те използват най-уязвимите от братята, които обсебват. Евагрий посочва осем лоши помисли. Първият помисъл е *чревоугодие*, следват *блудство*, *сребролюбие*, *печал*, *гняв*, *униие*, *тщеславие*, *гордост*. От нас не зависи дали тези помисли ще ни тревожат, пише той, но от нас зависи те да не се задържат в нас и да предизвикват нечисти страсти (Дунаев, Фокин ПЭ/Dunaev, Fokin PE 16: 557–587).

Темата е подета от друг аскет от Синайската пустиня през V в. Ученикът на св. Йоан Златоуст, Нил Синайски, създава *Περὶ τῶν ὀκτὼ πνευματικῶν λουηρίων* (CPG 6077). В нашата книжнина преводът на това съчинение е познат от Иван-Александровия (Лаврентиевия) сборник от 1348 г. – РНБ Санкт Петербург, Иван-Александров сборник 1348 г., л. 836–936 нила *фiлософа. в. и. пмышленiи*. Там по реда на тяхното изброяване лошите помисли са: *чрѣвное вѣдѣние*, *любоудѣвание*, *сребролюбие*, *гнѣвъ*, *печаль*, *оуныние*, *тѣщеславие*, *грьдѣныи*.⁷ В славянската книжнина се разпространява и съкратен вариант на това съчинение на Нил Синайски, който няма известен гръцки аналог и се смята за възникнал на славянска почва. Новобългарска преработка на този текст достига до дамаскините от XVII в. – Тихонравовия дамаскин (Мирчева/Mircheva 2001: 113–115) – *знаи чѣдо оти са .и. помислове щото сичко зло стрѣватъ. чрево вѣвѣденiе, крвдрѣство, сребролюбѣство, каразь, грижа, нехарнство, залъдо почитанiе, комѣсвзанiе* – това са сичкѣ злины щото се вортъ за секиго члѣка. Редът на лошите помисли е абсолютно същият, но наименованието на пороците е силно повлияно от народно-разговорния език на дамаскинската книжнина и настъпването в нея на множество турцизми (Мичева/Mircheva 2017).

Формиране на концепцията за лошите помисли в западната християнска традиция

Смята се, че в края на VI в. папа Григорий Велики редактира списъка на греховните помисли. В аскетичното си съчинение *Moralia in Iob*, Книга 31.87, той обединява *тщеславието* с *гордостта* и *духовната леност* с *униието*. Освен това добавя към пороците *завистта*. Така създава популярната на Запад идея за съществуването на 7 кардинални смъртни гряха.⁸

Тази концепция намира отражение в неговите *Диалози* и чрез старобългарския им превод достига и до източноправославните славяни.

Част от изнесения от М. Тихова и Е. Иванова материал от *Римския патерик*, който се отнася до психически болести, на практика е демонстрация не на болестно поведение, а на въздействието на внушенията от зли бесове лоши помисли, които водят хората до престъпления и впоследствие до трагична гибел.

Разбира се, не всички описани психически отклонения са плод на порочни мисли и желания.

Такъв е например случаят, описан в гл. 35 на Книга III на *Римския патерик*. Тя разказва за презвитер Аманций, който бил надарен с дарбата да лекува, полагайки ръцете си върху болния (Тихова, Иванова/Tihova, Ivanova 2996: 245). Веднъж той попаднал в лечебница, където един много болен човек смущавал с виковете си останалите: посръдѣ во недоуѣжница бѣ нѣкто смѣ врѣженъ. еиже болѣзни врачевнаа хытрость. елиньскы̄ языкѣ френикинъ наречет са. тако збо в ноци великыи и непрѣстанныи приноса глѣзъ. и тако зрѣавъ сы оумомъ. вса недоуѣжныа смущааше. тако ниединомуу же тоу лежачӣи моци сиа прѣати. бы̄ же оубо вещь велии люта. тако единомуу зло имѣцю. вси ѿ него горцѣ изнамагдааоу (Pog 99r–99v, по изданието на Дидди/Diddi 2001: 335–337).

Болният бил усмирен по чудесен начин от светия мъж. Това е единственият случай, в който в *Римския патерик* откриваме конкретно наименование на психическото разстройство. Латинското *phreneticum*, гр. ἡ φρενίτις ‘душевна болест, бълнуване, лудост’ е предадено в доста изопачен вариант на старобългарски като френикинъ. За отбелязване е, че тази заемка не е регистрирана в лексикографските справочници – нито в коректния, нито в променения си вариант.

Подобни са още няколко примера, но тук ще се огранича с един от глава 33 на Книга III, която разказва за Божия раб Елефтерий, изцелил едно болно дете, страдащо от психическа болест. Разбира се, и в този случай отговорността е на коварен зъл дух, който се е вселил в отрочето: ѿтроча же мало тоу бѣ. еже по вса ноци ѿ дѣла лѣкаваго разбиваемо бывааше ... тогда же емоч̄ они ѿ отрочици сказааша. тако ниединоа ноци дѣхъ лоукавыи не ѿтѣпи ... не можаахъ во прочее и зрѣти его ѿ бѣса разбиваема ... дѣволъ въ отроча влѣзъ. прѣ̄ всею братѣю поврѣже (Pog 97r–97v, по изданието на Дидди/Diddi 2001: 327–329). Явно е, че това дете, както и болният в лечебницата са невинни жертви на злите сили и заслужават помощта, която светите мъже им оказват.

Твърде необикновен на този фон изглежда разказът за епископа на Парнас Касий (глава 6 на Книга III). Основен персонаж в разказа е готският крал Тотила. Заради прекалено зачервеното лице на Касий кралят решава, че той е пияница и се отнася неуважително към него. Тогава Бог подлага на изпитание един невинен оръженосец на краля и вселява в него зъл дух, който Касий прогонва, като с това променя мнението на Тотила за себе си: всемогыи же бѣ хота показати. како ненавидимъ есть мочъжь. въ на-

рииское поле ригъ пришешию. дхъзъ лъкавыи прѣ всѣми вниде въ единъ ѿ чиготъ его. и сего лютьъ начать мвчити (Рог 56v, по изданието на Дидди/Didi 2001: 229). Може да се каже, че тази доста странна случка стои далеч от благородните лечителски подвизи на останалите герои лечители в *Диалозите*.

След тези кратки сюжети за действителни психически разстройства ще премина към няколко примера, при които предлагам различно тълкуване, почиващо на изградената в средновековната християнска нравствено-аскетическа и екзегетическа литература представа за пагубното влияние на лошите помисли.

Сред определените като психически болести в изследването на М. Тихова и Е. Иванова има няколко примера за влияние на лошите помисли върху поведението на човека (Тихова, Иванова/Tihova, Ivanova 2006: 232). В *Диалозите* е отделено място на следните от тях: гордост, униние/леност и завист.

Гордост

Едно от нещата, с които се славел св. Бенедикт Нурсийски, било, че нищо не можело да остане скрито от него. Глава 20 на Книга III на *Диалозите* разказва за един брат от неговия манастир, който бил обзет от беса на гордостта и тези гръдънни помисли започнали да изпълват съзнанието му: гордыннии начатъ емѹ стужати. высокѣа емѹ помислы наводити и величаа са въ себѣ глѣше кто естъ съ емѣже азъ прѣстога сльжю свѣтило въ рщѣ носѣ работяю. и почто семѣ тако рабъ сльжю (Рог 909 40r–40v, по изданието на Дидди/Didi 2001: 163–165). Св. Бенедикт го укорил и монахът признал пред братството греха си: ѿ вѣраа въпрашаѣ. что ѣ сътворилъ ... обнажи имъ свою въ оумѣ бывшую дѣаволю лестъ. и како гръдыннимъ дхомъ надѣ са (Рог 909 40v, по изданието на Дидди/Didi 2001: 165). Осъзнаването и признаването на греха води до прошка и спасение. В този епизод от *Диалозите* ясно проличава, че папа Григорий обединява в едно гордостта и тщеславието в 7-те смъртни греха. Надулият се в разсъждения за собственото си величие монах е доказателство в тази посока.

Униние

Монашеският живот изисква усърдие, търпение, подчинение, отдаденост. Тази тема присъства в глава 25 на Книга II – за монаха, който на излизане от манастира среща змия. Тук отново не се срещаме с психическо заболяване, а с един от осемте/седемте лоши помисли, които могат да отклонят вярващия от правия път – унинието/леността. Ето какво прави един монах от манастира на св. Бенедикт: въ нѣкто ѿ манастыра стго венедикта иже помислѣ ѿ оуныннаго вѣса повѣже бывъ. члкъ же бжии сего наказъа не ставлааше. и частѣ оуча не облъни са. он же не хоташе ѿча послѣшати наказанѣа.

но и бе стѣда стѣомъ припадаа не почивааше. да пшценъ вѣдетъ ѿ него къ своимъ родителема ити (Рог 44r, по изданието на Дидди/Dididi 2001: 179). Най-накрая св. Бенедикт отстъпва пред настояванията му, братът напуска манастира, но по пътя среща страшна змия. Той бива спасен. Обещава, че няма да напусне манастира, и повече не вижда змията. Грехът отново е осъзнат, което води до физическо и духовно спасение.

Сред примерите с психически заболявания в студията на М. Тихова и Е. Иванова има два случая, в които неправомерните, престъпните действия са предизвикани не от лоши помисли въобще, а точно от този, който св. Григорий Велики добавя в списъка със 7-те смъртни грях и е популярен в западното християнство – завистта. Тук вече на всяка цена е необходимо участието на човек, който трябва да се поддаде, да допусне в себе си злите сили, които да му внушат лоши помисли и да го доведат до недопустими постъпки.

Завист

В глава 27 на Книга II, разказваща за живота и подвизите на св. Бенедикт, твърде лаконично е предадена историята на един човек, който страдал от завистта на свой враг. Този враг до такава степен бил обзет от ненавист, че сложил отрова в пиетето му. Набелязаната жертва не умряла, а св. Бенедикт с докосването на чудотворната си десница отървал нещастника от приличащите на проказа белези, които отровата оставила по кожата му: въ нѣкто мочужь. иже имѣ много завистию образза емоу. и вражю к немъ прилежа. ненавидѣаи же добра бѣсѣ на толико неистовство сего понѣди. яко смъртоносно поразумѣти на нѣ чарованіе и се невѣдѣ мочужю испити приготова. а сего временныя жизни спѣхомъ оударить. мочужь же адѣ испивѣ не оумре. но излѣав са по всемъ тѣлоу его лишаними. видѣти пристрашно чюдо баше прѣ всеми видѣциими. потѣмъ къ бжю члѣкоу приведенъ. пръвзю цѣлоу скоро прѣатъ. чюдоносною бо десницею своею. конспѣ са тѣлѣ его лишаними недѣгъ прогна (Рог 45r, по изданието на Дидди/Dididi 2001: 183). От този кратък разказ не става ясно дали завистникът е получил възмездие и е бил наказан за простъпката си. Жертвата на деянието обаче е спасена от лечителската дарба на св. Бенедикт.

Друг, доста по-обемен епизод, отново от Книга II, глава 8, разказва един сюжет, в който мишена на завистника е самият св. Бенедикт: нѣкто флорентіи именемъ нашемъ флорентію подѣаконъ дѣдѣ. всезлюбиваго вѣса. ненависть и мръзость въ себе прѣимъ. начатъ назирати же и завидѣти прѣпномъ мочужю (Рог 31v–32r, по изданието на Дидди/Dididi 2001: 129–131). Той опитвал без успех да отклони мнозина последователи на учението на св.

Бенедикт от проповядването от него: многы ѿтргнѣти ѿ ст҃го дѣшеполезнаго ченѣа. Завистливият Флорентий бил поразен от стрелата на завистта и дяволът, като използвал неговата слабост, му внушил: да раба бжїа ѿтравить и оуморить. взмѣсивъ бо мочкоу, и потомъ испекъ хлѣбъ. и в нѣ съкрывъ см҃ртноснѣю ѿтравоу (Рог 32r, по изданието на Дидд/Didđ и 2001: 131). Планът за убийството не успял заради проникателността на св. Бенедикт, но обладаният от завист презвитер измислил друг план: инако пакы злобное же и сотонино коварство. на оучнѣкы ст҃го съдѣа (Рог 32v, по изданието на Дидди/Didđ 2001: 133).

Замисленият план и изкушенията, на които презвитерът се опитва да подложи учениците на светеца, също се провалят. Светецът обаче се боял за младите си ученици и решил да се оттегли от манастира и от ненавистта на Флорентий, който със заминаването на св. Бенедикт се зарадвал на успеха си да го прогони. Тогава Бог, който избавил от неминуема гибел светеца, наказал завистника: внезапно съ нареченнаго кроуга съ высоты великы спаде. достоиню своего лѣкавствѣа прїмъ леть. и см҃рът всепагвнѣоу (Рог 33v–33r, по изданието на Дидди/Didđ 2001: 133–135). Потърпевшият св. Бенедикт има за оръжия срещу врага си само своята проникателност и безгранична любов към ближните, които противопоставя на опустошителната завист на Флорентий. И все пак престъпните действия на Флорентий са наказани от единствения, който може да наказва и да въздава правосъдие – от Божия гняв.

Смятам, че с превода на *Римския патерик* и привнесените от св. папа Григорий Велики идеи за пагубното влияние на завистта православно славянство (в частност монашеската общност) получава важно предупреждение за едно от големите изкушения, които дебнат човечеството през цялото му хилядолетно развитие – трудното признаване на чуждото превъзходство и на чуждия успех.

В списъците с лошите помисли, които папа Григорий редактира и които идват от близоизточното монашество, липсва завистта. Тя е формулирана сред греховете още в Стария завет, при това още в първите глави на Битие, разказващи за жертвоприношенията, които поднасят на Бог Авел и Каин. Ранни християнски автори, които се занимават с емоциите обаче и в това отношение наследяват античните философи, определят завистта и съжалението като различни форми на страдание, предизвикани от околните.

Така епископ Немесий Емески в глава 19 на своето съчинение Περὶ φύσεως ἀνθρώπου (*За природата на човека*) изброява 4 вида печал: тъга, скръб, завист, състрадание – *тъгата* е страдание, съпроводено с безмъл-

вие, *скръбта* е силно потискаща тъга, *завистта* е печал от чужди успехи, а *състраданието* – печал от чужди бедствия (PG 40: 504–817; CPG 3550).

Същите идеи споделя и Йоан Дамаскин, който отделя в глава 14 на Книга II на Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως (*Точно изложение на правата вяра*) нарочна глава, в която говори за недоволството – Περὶ λύπης: Τῆς δὲ λύπης εἶδη τέσσαρα: ἄχος, ἄχθος, φθόνος, ἔλεος. Ἄχος μὲν οὖν ἐστὶ λύπη ἀφωνίαν ἐμποιοῦσα, ἄχθος δὲ λύπη βαρύνουσα, φθόνος δὲ λύπη ἐπὶ ἀλλοτρίοις ἀγαθοῖς, ἔλεος δὲ λύπη ἐπὶ ἀλλοτρίοις κακοῖς⁸ (Има четири вида недоволство: скръб, тъга, завист, състрадание. *Скръбта* е недоволствие, което води до загуба на глас; *тъгата* – недоволство, свиващо сърцето; *завистта* е недоволството, изпитвано заради успехите на други хора; *състраданието* – недоволството, изпитвано от нещастията на другите хора).

Следвайки тази постановка, ще отбележа, че завистта не присъства в поучителните текстове, обсъждащи темата за лошите помисли и преписвани в книжнината на православните славяни. Изключение от това прави *Римският патерик*.

По-горе приведох разсъждения на Евагрий Понтийски за завистта.

Иска ми се да завърша с разсъжденията на св. Тома Аквински (*Сума на теологията*, втори раздел на втора част, въпрос № 36)⁹ за етапите, през които преминава завистта и обхваща тези, които допуснат тя да се всели в тях. В началото завистникът се опитва да принизи репутацията на този, на когото завижда. След това завистникът получава или радост от чуждото нещастие (в случай че успее да нарани противника), или мъка от чуждото благополучие (в случай че търпи неуспех). На третия етап завистникът е обхванат от ненавист. Тогава той е способен на престъпление, защото завистта не е плод на спонтанна емоция. Тя е чувство, което е ментален представител на емоцията.

Когато човек не се бори с лошите си помисли и те доведат след себе си престъпни действия, поразеният от зли мисли не може да се надява на милост и спасение. За изцеление не може да се говори, защото лошите помисли не са болест. Те са нещо по-лошо, а спасението на грешника е в неговите собствени ръце.

Това са част от уроците на папа Григорий Велики, записани в неговите *Диалози*.

Лексиколожката интерпретация на средновековни текстове задължително трябва да има предвид светогледа на средновековния човек. Днешният изследовател има нелеката задача да се потопи във времето на създаване и превод на текстовете, с които работи, защото в тях понякога има твърде много „скрита“ информация. Разкриването ѝ често отвежда към проблеми, които стоят далеч от лингвистиката и в частност от лексикологията, но без тези допълнителни знания анализът би останал на повърхността и не би довел до правилни изводи.

Благодарности

Авторката изказва благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранно споразумение за безвъзмездни средства между БАН и Румънската академия – проект *Всекидневният живот през Средновековието по лексикални данни от български и румънски език*.

Acknowledgments

The financial support from the Bulgarian Academy of Sciences under the Bilateral grant agreement between BAS and the Romanian Academy is gratefully acknowledged. The work was carried out within the project *Everyday Life in the Middle Ages according to Lexical Data from Bulgarian and Romanian*.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ В историята на проучванията на *Римския патерик* е изказвана хипотеза, че преводът му е извършен в Моравия по инициатива на самия св. Методий и това са добре известните *Отечески книги*. Защитник на тази хипотеза е чешкият славист В. Мареш (Mareš 1972; Mareš 1974; Mareš 1986). Смятам, че хипотезата е убедително отхвърлена, особено след критичното издание на старобългарския превод от Кр. Диди (Дидди/Dididi 2001).

² Този превод е известен само в една редакция (Николова/Nikolova 1980: 41). Запазени са следните ръкописи: Q. I. 275 (Санкт Петербург, РНБ); МДА 34 (Москва, РГБ); Виенска национална библиотека № 22; Народен музей в Прага IX F 15 (Николова/Nikolova 1980: 40). Среднобългарският търновски е познат по ръкопис РНБ .Q. I .275, ср. XIV в., подготвен за публикация и въведен в обращение от П. Петков на страницата на *Encyclopedia Slavica sanctorum* (Петков/Petkov).

³ Сиглите са на Кр. Диди (Дидди/Dididi 2001).

⁴ Версия А1 е запазена само в два ръкописа – Син 265 (Москва, ГИМ, първата половина на XVI в., л. 352v–456v) и Увар. 202 (Москва, ГИМ, първата половина на XVII в., л. 1r–112v). (Дидди/Dididi 2001: III).

⁵ Това е текстът във *Великите Макариеви чети-минеи* (Die Großen Lesemenäen 1997).

⁶ Версия А2 е запазена в многочислена група ръкописи – Пог 909 (Санкт Петербург РНБ, средата на XVI в., л. 1r–123r); Син 992 (*Велики Макариеви чети-минеи*, Москва, ГИМ, средата на XVI в., л. 105a–192b); Чуд. 233, Москва, ГИМ, началото на XVII в., л. 2r–219r); Чуд. 382 (Москва, ГИМ, средата на XVII в., л. 1r–265r); Епарх. 753 (Москва, ГИМ, края на XVII в., л. 1r–143v); Чуд. 321 (Москва, ГИМ, края на XVII в. – началото на XVIII в., л. 1r–170v) (Дидди/Dididi 2001: III–IV). <<http://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?digital=1>>. Via http://www.gorazd.org/?q=en%2Fnode%2F103&fbclid=IwAR3kYk1xUh5We2JGvj4LaMotpSEvV3PNKy0FrnOD5Cry5_n70Snw_njlvq>.

⁷ *Morals on The Book of Job by St. Gregory the Great, translated with notes and indices*. In three volumes. <<http://www.lectionarycentral.com/GregoryMoralia/Book31.html>>.

⁸ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκδόσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Απόδοση εἰς τὴν νέα ἑλληνική: Ἀρχιμανδρίτης Δωρόθεος Πάπαρης. <http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/iwannhs_damaskhnos_ekdosis_akribhs.htm>.

⁹ Summa Theologiae. Corpus Thomisticum S. Tomae de Aquino. Opera omnia recognovit et instruxit Enrique Alarcón automato electronico Pompaelona ad Universitatis Studiorum Navarrensis aedes a MM a. D. <<https://www.corpusthomicum.org/iopera.html>>.

ЛИТЕРАТУРА

- Дидди 2001: *Дидди, К.* Патерик Римский. Диалоги Григория Великого в древнеславянском переводе. Москва, Индрик.
- Дунаев, Фокин ПЭ 16: *Дунаев, А. Г., А. П. Фокин.* Евагрий Понтийский – *Православная энциклопедия* под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла, Т. 16. Москва, 2007.
- Марти 1994: *Марти, Р.* Проблеми на значението на славянската лексика от Кирило-Методиево време – *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, № 4, с. 23–39
- Мирчева 2001: *Мирчева, Е.* Не-Дамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век. Велико Търново, „Фабер“.
- Мирчева 2022: *Мирчева, Е.* Още един път за старобългарските преводи и версии на *Диалозите* на папа Григорий Велики. – *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, под печат.
- Мичева 2017: *Мичева, В.* Турцизмите в езика на новобългарските дамаскини – *Известия на Института за български език*, 30, с. 74–108.
- Николова 1980: *Николова, Св.* Патеричните разкази в българската средновековна литература. София, Издателство на БАН.
- Петков: *Петков, П.* Encyclopedia Slavica sanctorum, ръкопис от XIV в. – Q.I.275 от РПБ, Санкт-Петербург. <<http://eslavsanct.net/index.php?lang=bg>>.
- ПЭ 16 2007: *Православная энциклопедия.* Под редакцией Патриарха Московского и Всея Руси Кирилла (електронна версия), Т. 16. <<https://www.pravenc.ru/text/180865.html>>.
- Тихова, Иванова 2006: *Тихова, М., Е. Иванова.* Римският патерик като извор на историята на медицинските знания. – *Abhandlungen zu den Grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Kodikologische, miszellenologische und textologische unterzuchungen.* Bd. 2 = *Monumenta linguae slavicae. Dialecti veteris. Fontes et dissertations*, Т. 49. Freiburg i. Br., Weiher, p. 223–260.
- Цейтлин 1980: *Цейтлин, Р. М.* О современных проблемах древнеболгарской лексикологии. – *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, № 2, с. 43–51.
- Die Großen Lesemenäen 1997: *Die Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Uspenskij spisok. 1. – 11. März / Великие минеи четьи митрополита Макария. Успенский список. 1–11 марта* Hrsg. E. Weiher, S.O. Šmidt, A.I. Škurko (= *Monumenta Linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes.* Т. 39). Freiburg i. Br., Weiher.
- CPG: Geerard, M. *Corpus christianorum.* Clavis partum graecorum. Cura et studio. M. Geerard. 1–4. Brepols–Turnhout, 1974–1987. 5. Indices. Concordantiae. Cura et studio. M. Geerard, F. Glorie, J. Desmet, 1998.

- Mareš 1972: *Mareš, F. V.* Welches griechische Patericon wurte im IX. Jahrhundert ins Slavische übersetzt? – *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 109, p. 205–221.
- Mareš 1974: *Mareš, F. V.* Gregorii Magni Dialogi libri IV. Die Bücher der Väter der Vita Methodii. – *Slovo*, 24, p. 17–39.
- Mareš 1986: *Mareš, F. V.* Gregorii Magni Dialogorum versione palaeoslovenica – Gregore le Grand. Cantilly 5–19 septembre 1982. *Actes publics par J. Fontaine, R. Gillet, S. Pellistrandi*. Paris, Centre national de la recherche scientifique, p. 569–574.
- Mareš 1997: *Mareš, F. V.* Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N), ad editionem praeparaverunt P. Fetková, Z. Hauptová, V. Konzal, L. Pacnerová, J. Švábová sub redactione Francisci V. Mareš (= Schriften der Balkankommission, Philologische Abteilung. Bd. 38. Fontes 2). Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- PG: Migne, J. P. *Patrologiae cursus completus*. Series graeca. 161 vols. Paris, 1857–1866. <http://patristica.net/graeca/>

REFERENCES

- Diddi 2001: *Diddi, K.* Paterik Rimskii. Dialogi Grigoriia Velikogo v drevneslavianskom perevode. Moskva, Indrik.
- Die Großen Lesemenäen 1997: *Die Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Uspenskiy spisok. 1.–11. März/Velikie minei chetyi mitropolita Makaria. Uspenskiy spisok. 1–11 marta* Hrsg. E. Weiher, S.O. Šmidt, A.I. Škurko (= *Monumenta Linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes*. T. 39). Freiburg i. Br., Weiher.
- Dunaev, Fokin PE 16: *Dunaev, A. G., A. P. Fokin.* Evagrii Pontiiskii – *Pravoslavnaia entsiklopediia* pod redaktsiei Patriarkha Moskovskogo i vseia Rusi Kirilla, T. 16. Moskva, 2007.
- Mareš 1972: *Mareš, F. V.* Welches griechische Patericon wurte im IX. Jahrhundert ins Slavische übersetzt? – *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 109, p. 205–221.
- Mareš 1974: *Mareš, F. V.* Gregorii Magni Dialogi libri IV. Die Bücher der Väter der Vita Methodii. – *Slovo*, 24, p. 17–39.
- Mareš 1986: *Mareš, F. V.* Gregorii Magni Dialogorum versione palaeoslovenica – Gregore le Grand. Cantilly 5–19 septembre 1982. *Actes publics par J. Fontaine, R. Gillet, S. Pellistrandi*. Paris, Centre national de la recherche scientifique, p. 569–574.
- Mareš 1997: *Mareš, F. V.* Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N), ad editionem praeparaverunt P. Fetková, Z. Hauptová, V. Konzal, L. Pacnerová, J. Švábová sub redactione Francisci V. Mareš (= Schriften der Balkankommission, Philologische Abteilung. Bd. 38. Fontes 2). Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Marti 1994: *Marti, R.* Problemi na znachenieto na slavyanskata leksika ot Kirilo-Methodievo vreme – *Palaeobulgarica/Starobalgaristika*, 4, № 4, s. 23–39.
- Mircheva 2001: *Mircheva, E.* Ne-Damaskinovi slova v novobalgarskite damaskini ot XVII vek. Veliko Tarnovo, „Faber“.

- Mircheva 2022: *Mircheva, E.* Oshte edin pat za starobalgarskite prevodi i versii na Dialozite na papa Grigoriy Veliki. – *Palaeobulgarica/Starobalgaristika*, 46 (2022), pod pechat.
- Micheva 2017: *Micheva, V.* Turtsizmite v ezika na novobalgarskite damaskini – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, 30, s. 74–108.
- Nikolova 1980: *Nikolova, Sv.* Paterichnite razkazi v balgarskata srednovekovna literatura. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- PE 16 2007: *Pravoslavnaia entsiklopediia*. Pod redaktsiei Patriarkha Moskovskogo i Vseia Rusi Kirilla (elektronnaia versiia), T. 16. <<https://www.pravenc.ru/text/180865.html>>.
- Petkov: *Petkov, P.* Encyclopedia Slavica sanctorum, rakopis ot XIV v. – Q.I.275 ot RPB, Sankt-Peterburg. <<http://eslavsanct.net/index.php?lang=bg>>.
- PG: Migne, J. P. *Patrologiae cursus completus. Series graeca*. 161 vols. Paris, 1857–1866. <<http://patristica.net/graeca/>>.
- Tihova, Ivanova 2006: *Tihova, M., E. Ivanova.* Rimskiyat paterik kato izvor na istoriyata na meditsinskite znaniya. – *Abhandlungen zu den Grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Kodikologische, miszellenologische und textologische unterzuchungen. Bd. 2 = Monumenta linguae slavicae. Dialecti veteris. Fontes et dissertations*, T. 49. Freiburg i. Br., Weiher, p. 223–260.
- Tseitlin 1980: *Tseitlin, R. M.* O sovremennykh problemakh drevnebolgarskoi leksikologii. – *Palaeobulgarica / Starobalgaristika*, № 2, s. 43–51.

✉ Проф. д-р Елка Мирчева

Секция за история на българския език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“

Българска академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Prof. Elka Mircheva, PhD

Department of History of Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria